

Amsterdamlezing 2006

Universiteit van Amsterdam, Ahmed Aboutaleb 25 april 2006
Versie 13-04-06

Wat tussen {...} staat kan zonder verlies aan samenhang worden weggelaten

Is er plek voor de islam in Amsterdam?

De kerkdeuren in Nederland zijn gemaakt van tolerantie en toegeeflijkheid.
Je kunt er geen stellingen tegenaan spijkeren.
Zelfs ertegen trappen is verspilde energie.

Hoe anders de islam.

Waar richtingen en generaties in heetgebakerde strijd zijn verwickeld. Onderling, en met de niet-islamitische wereld.

Althans zo ziet het er uit... in de ogen van veel autochtone Nederlanders.

Ik wil, dames en heren, vanavond een korte verkenning uitvoeren naar de tolerantie en intolerantie die wij in relatie tot de islam tegenkomen, en ik wil met u kijken naar de vraag of Amsterdam de veerkracht en consistentie heeft om voor de islam een goede plek te zijn.

Maar daarvoor moet ik eerst schetsen hoe hiér God uit het openbare leven verdween, lang voordat de religie van migranten een issue werd.

Religie is in de Nederlandse samenleving al lang ingepolderd, compleet met erfafscheidingen, ruilverkaveling en recht van overpad.

- Wat een gepaste afstand tussen kerkelijke gemeenschap en overheid zou moeten zijn, is al door Thorbecke aangegeven en later nog eens door leerstellingen als de soevereiniteit in eigen kring (protestants¹) en het subsidiariteitsbeginsel (katholiek²).
- Het bijzonder onderwijs werd, in ruil voor het vrouwenkiesrecht, gelijkgesteld aan het openbaar onderwijs, met een financieel doorvergoedingsstelsel dat tot ver achter de komma reikte.
- Een gereformeerde universiteit moest ooit worden bevochten, maar is er, mede dankzij de giften van 'kleine luyden' gekomen.
- Talloze maatschappelijke voorzieningen, partijen, coöperaties en verenigingen werden, ter wille van de lieve vrede, in verzuilde veelvoud opgetrokken.

En nadat alle religieuze denominaties veilig waren gesteld, volgde er vanaf de jaren zestig van de vorige eeuw, een proces van ontzuiling en ontkerkelijking. Religieuze en religieus geïnspireerde instituties verdwenen, fuseerden of vermaatschappelijkten

zodanig dat hun dienstverlening niet langer het stempel van katholiek, gereformeerd of Nederlands hervormd droeg.

Het kerkbezoek daalde scherp. Leegstaande kerken veranderden in debatcentra, culturele podia en tapijthallen.

Parochiaal werk werd welzijnswerk. En naarmate welzijnswerk een professie werd, verdween uiteindelijk iedere verwijzing naar de religieuze herkomst van de geboden zorg.

Hetzelfde gebeurde op school: de onderwijskundige aanpak en de locatie werden belangrijker dan de vraag naar bijzonder of openbaar.

Ethische vraagstukken die vroeger uitsluitend door de kerk werden beantwoord, werden plotseling publiek bezit. Natuurlijk... de Paus kan zich uitlaten over abortus, euthanasie en seksualiteit, maar zelfs veel belijdend katholieken zien die voorschriften niet langer als doorslaggevend.

Religie verdween dus uit het openbare leven en uit de stichtingsactes van de Nederlandse instituties.

Religie en spiritualiteit verdwenen daarmee niet uit het leven van de Nederlanders. Wél werden het steeds meer intieme en individuele aangelegenheden.

De concrete en sterk individuele invulling die mensen nú aan hun religieuze overtuiging geven, is gekoppeld aan allerlei andere onderdelen van hun leefstijl en tijdsbesteding.

{Terzijde wil ik opmerken dat dit proces van ontkerkelijking en ontzuiling wellicht óók heeft bijgedragen aan de toegeeflijkheid en inschikkelijkheid die in min of meer dezelfde periode is ontstaan en die later wel 'de gedoogcultuur' ging heten. Ik noem dit omdat het volgens mij een rol heeft gespeeld in de latere reactie op migranten en asielzoekers. Ik kom daar zo direct op terug.}

We zien dus dat er in de recente geschiedenis van de Nederlandse godsdienstigheid twee achtereenvolgende bewegingen zijn geweest:

- eerst een vorm van institutionalisering,
- dan de ontkerkelijking en individualisering van het geloof.

Tot zover de autochtone Nederlanders, ik kom direct nog bij ze terug. Nu eerst de migranten en hun geloof.

Migranten in Nederland doen wat migranten altijd doen: de nieuwe wereld verkennen vanuit de veiligheid van de eigen kring en de eigen cultuur.

Om zo, gaandeweg, het oude bestaan en de nieuwe omgeving tot elkaar te brengen.

Migrantengroepen in Nederland verschillen onderling nogal, daarom verloopt dat verkennings- en gewenningsproces op verschillende manieren. Om de uitersten daarvan aan te geven: zo hermetisch als de afzondering van de Chinese gemeenschap is gebleven, zo adaptief waren de 'Indische Nederlanders' die kort na

de tweede wereldoorlog van de boot kwamen (en binnen die groep vormden de Molukkers weer een uitzondering).

De godsdienst die migranten meebrengen is niet een individuele keuze voor een levensbeschouwelijke overtuiging (n'importe welke), zoals dat voor de hedendaagse Nederlander geldt.

Integendeel: de godsdienst hoort bij de eigen groep en geeft je houvast bij de sprong in het duister die je als migrant maakt.

In een onbekende omgeving, met een ander klimaat, een vreemde taal, in een nerveuze en haastige wereld die veel onzekerheden in zich bergt, kun je niet zonder een paar zekerheden van thuis.

Religie, hoe wereldomspannend de aangehangen godsdienst ook, en hoe dramatisch de geleerden ook spreken over de clash tussen onverenigbare stelsels, voor migranten is het iets heel gewoons en lokaals: een deel van hun geboortegrond.

Daarom bijvoorbeeld, hechten sommige moskeebesturen er zo aan dat de aan te trekken imam precies uit een bepaald dorp van herkomst komt.

Daarom is religie onder migranten soms 'roomser dan de paus' oftewel traditioneler dan de praktijk van het moederland, waar de zaken immers ook niet stilstaan.

{Jos Collignon bracht dat laatste met een mooie omdraaiing in beeld: hij tekende Nederlandse migranten die het in Marrakech maar moeilijk hadden met hun volendammerbroeken, hun goudse pijpen en hun kaaswinkeltje.}

Dit geldt overigens niet alleen voor de islam. Ook christelijke migranten creëren met behulp van hun geloof een eigen stek die aan thuis herinnert, zoals in de inmiddels spreekwoordelijke parkeergarages van Zuidoost.

De godsdienst die migranten meebrengen is traditioneel en gericht op veiligheid binnen de eigen gemeenschap, maar daarom nog niet statisch. Ook in de moslim-gemeenschappen in Nederland zijn er processen van vermaatschappelijking en modernisering werkzaam.

Die processen gaan minder snel als we zouden wensen; zeker bij zaken die moeilijk met de Nederlandse rechtsorde te verenigen zijn, zoals de rol van vrouwen en de positie van homo's.

Soms ook zijn er opmerkelijke versnellingen in het moderniseringsproces.

- Welke Amsterdammer zou tien jaar geleden hebben gedacht dat er een moskee als stedenbouwkundig landmark zou worden neergezet en dat, bij de eerste paal daarvan, vertegenwoordigers van de Joodse gemeenschap zouden zijn uitgenodigd?
- Welke moslim zou er tien jaar geleden voor hebben gekozen om, als de tijd daar is, in Amsterdam te worden begraven?
- Welke imam zou tien jaar geleden een Museumjaarkaart nemen?

Ondertussen is er een tweede generatie migranten en voor hen heeft de islam weer een andere betekenis.

Jonge mensen nemen kennis van de traditionele godsdienst, maar modelleren die op een heel onbevangen en individuele manier. En via de modernste kanalen maken zij kennis met alle botsingen en ongerijmdheden die er tussen tussen fundamentalisme en secularisme te vinden zijn.

Zij dragen de traditionele symbolen, soms devoot, soms als uitdagende tekens. Kennis van heilige teksten wordt met grote vrijmoedigheid uitgewisseld. In het debat, op straat of via het internet gaat het net zo gemakkelijk over geloof als over dating, geld en scooters.

Dat is een geloofsopvatting en een geloofspraktijk die in veel opzichten gelijkenis vertoont met de spiritualiteit van de moderne Nederlander, want individueel ingevuld en vermengd met andere leefstijl-elementen.

Eén opvallend verschil is er wél: tweede generatie migranten die zich actief met hun geloof bezighouden, realiseren zich dat zij zich in een margepositie bevinden. En omdat zij allerm minst van plan zijn om als loser door het leven te gaan, is het geloof voor hen óók een van de middelen om zich te manifesteren en om hun positie ter discussie te stellen.

Samengevat:

onder Marokkaanse en Turkse migranten van de eerste en tweede generatie zie je àlle religieus-maatschappelijke processen die ik hiervoor met betrekking tot Nederland beschreef, maar dan àlle cycli (traditioneel en modern) gelijktijdig en, voor wat betreft de jongeren, met een grotere politiek-maatschappelijke lading.

Tot zover was er op religieus gebied niet veel aan de hand in een land waar een zekere zachtaardigheid heerste ten opzichte van minderheden. Een zachtaardigheid die zelfs een internationale faam had verworven, al wist hier niemand of dat nu tolerantie of onverschilligheid was.

En toen gingen de dingen in hoog tempo verkeerd.

In het besef dat Nederland wat àl te aantrekkelijk was geworden voor migranten en asielzoekers, veranderde niet alleen het formele toelatings- en inburgeringsbeleid, maar óók de dagelijkse houding ten opzichte van de hier al verkerende buitenlanders.

Tot op het punt dat het een soort nationale sport werd om je zo bot mogelijk over hen uit te laten.

{Zó bot dat in het buitenland, waar eerder de zachtaardigheid van de Nederlandse stellingname was geroemd, de verbazing te voelen was. Is dit een nieuwe stijlfiguur van die Nederlanders, net zoals de door hen uitgevonden mediaformules als Big Brother: 'hoe treiter ik mijn medemens de tent uit?'}
}

Zoveel spierballentaal, dat het leek alsof er een oude afrekening moest plaatsvinden. Alsof er een overcompensatie kwam van alles wat in het verleden, in de Nederlandse Gedoogcultuur, met teveel toegeeffelijkheid was omkleed.

Veel autochtone Nederlanders hebben dit onwillekeurig wel aangevoeld, en hún kritiek op mislukte integratieprocessen was beslist ook zelfkritiek en oprechte bezorgdheid over de positie van migranten en het 'multiculturele drama'. Maar binnen de migrantengemeenschappen zijn die nuances niet zo overgekomen; zij hebben dit ervaren als een omslag naar totale vijandigheid.

Geen wonder dat de veiligheid van de eigen groep er weer meer toe ging doen

En daarna kwamen de grote terroristische aanslagen in het buitenland en twee politieke moorden in Nederland. Vanaf die periode regeerde aan beide zijden de angst.

Die angst heeft met zich meegebracht dat nagenoeg elke kwestie werd geïslamiseerd. Geen maatschappelijk debat over de islam, of het ging over dreiging, incidenten, achterstanden en ontsporingen, Nooit meer ging het over de esthetiek, de poëzie en de eruditie van de Koran. Nooit meer over het houvast, de stimulansen en de inspiratie die het geloof kan bieden.

We zijn inmiddels weer terug bij de autochtone Nederlanders. Veel van hen zien twee dingen:

1. de traditionele islam,
2. de warme belangstelling van jongeren voor de internationale ontwikkelingen in de islamitische wereld.

Naar beide zaken wordt met angst en wantrouwen gekeken:

- De traditionele islam lijkt in te veel opzichten op datgene waar Nederland zich nog niet zo heel lang geleden van heeft bevrijd. Laat de tijden van onverdraagzaamheid en verzuiling hier alsjeblieft niet terugkeren!
- Het nieuwe geloof, dat zich ongecontroleerd via internet onder jongeren verspreidt, kan dat iets anders brengen dan terreur en fanatisme?

En eigenlijk denk ik dat de meeste moslims in Nederland precies hetzelfde vrezen.

In de gemeenteraadsverkiezingen hebben migranten en masse laten zien dat zij zich niet in de extreme hoek laten drijven, dat zij er gewoon bij horen, dat zij gewoon meedoen in de democratie en dat zij op gewone partijen stemmen.

Even leek het er op dat die gemeenteraadsverkiezingen ook voor de rest van Nederland een kentering zouden betekenen. Dat wij het nu wel eens zat zijn om alles langs etnische lijnen te polariseren en de islam van alles de schuld te geven.

Maar koud twee weken later kwam er al weer de geharnaste taal waarmee sommigen de verkiezingen van 2007 willen ingaan. Zoals over de afschaffing van artikel 1 van de Grondwet, een verkapt pleidooi om buitenlanders van overheidswege te discrimineren.

Ook de vooringenomen ontvangst van het laatste advies van de WRR sprak boekdelen. Elfhonderd pagina's over de islam, maar nog voordat ze het in handen hadden, wisten sommigen al dat het niet kón deugen.

Als ik dat alles zie, vrees ik dat pacificatie van deze Hoeksche en Kabeljauwse twisten nog even op zich zal laten wachten.

En waar staat Amsterdam?

Amsterdam heeft luid en duidelijk gekozen voor 'de boel bij elkaar houden'. Dat was niet zo'n moeilijke keuze. De kracht van Amsterdam heeft altijd gezeten in het besef dat wij het met elkaar moeten stellen. Bijna elke Amsterdammer weet dat je niet van je buurman hoeft te houden, maar dat je elkaar niet voor de voeten moet lopen en dat je wat respect voor elkaar moet opbrengen. Dat dāt al voldoende is om erbij te horen en mee te doen. Dat is de kracht en de solidariteit die werd verwoord in de veelgeciteerde tekst uit de Februaristaking van 1941: 'Rotmoffen, blijf met je rotpoten van onze rotjoden af'.

Amsterdam is een emancipatiemachientje waar groepen nieuwkomers ingaan en van waaruit ze na enige tijd weer verdergaan. Zij komen binnen, in de situatie die ik zojuist schetste: onzeker, arm, met tradities en afweermechanismen die hier uit de toon vallen. Zij komen eruit, het kan lang duren of het kan kort duren, als stedelingen met een eigen stijl en een eigen manier om hun leven in te passen in een moderne samenleving.

Wij zijn in Amsterdam kooplui genoeg om ons te realiseren dat wij ook bestaan van die emancipatiefunctie. De smeltkroes van culturen, de internationale ontmoetingsruimte en de ontwikkeling van nieuwe leefstijlen, dat is onze handel, daar functioneert de stad op. Wij hebben dus alle belang bij een tolerante stad waarin iedereen zijn ding kan doen. Wij hebben belang bij een open samenleving waarin heilige huisjes vrijelijk en kritisch ter sprake worden gebracht, niet om elkaar te kwetsen of kort te houden, maar om elkaar vooruit te helpen. Jouw vooruitgang is de mijne. Bij die open samenleving hoort ook het geduld en het relativiseringsvermogen om te kunnen wachten tot de ander dāt weet en kan, wat jij ook nog maar net ontdekt hebt.

Samengevat: een niet al te romantisch op te vatten vorm van tolerantie in combinatie met welbegrepen eigenbelang maakt dat Amsterdam plek heeft voor de Islam.

Is er bij moslims ook plek voor Amsterdam?

Ik denk dat de argumenten over en weer erg op elkaar lijken: Moslims weten dat in Amsterdam iets minder primair op hypes en incidenten wordt gereageerd dan elders. Ook zij verwachten een open samenleving waarin je respectvolle aandacht tegenkomt. En moslims verwachten van de stad dat deze perspectief en kansen biedt in de vorm van onderwijs, arbeid, huisvesting, veiligheid en gezondheidszorg.

Dat is, dunkt me, niet te veel gevraagd.

Het zijn gewoon de kerntaken van een stedelijke samenleving. Als wij dat voor iedereen goed en effectief doen, dan hoeven wij ons over integratie opeens heel wat minder zorgen te maken. Die krijg je (om een advies van de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling aan te halen) erbij cadeau.

En toch... dames en heren, voel ik ten aanzien van Amsterdam en ten aanzien van de islam, verderreikende ambities dan alleen een soepel verlopend emancipatieproces waarin migranten de ruimte en de tijd krijgen om hun religie en hun omgeving met elkaar in overeenstemming te brengen.

Ik wil dat hier ook *voorhoedes* kunnen ontstaan. Voorhoedes die voor ons en voor andere Europese steden van betekenis zijn omdat zij nieuwe alternatieven en de mogelijkheid tot zelfkritische reflectie met zich meebrengen. Iets dat misschien een beetje lijkt op de rol die de Nederlandse katholieke kerk heeft gekregen.

Als dat ergens in Nederland mogelijk is, dan is het hier.

Voor een deel zie ik die voorhoedes al wel ontstaan:

- onder de jonge kunstenaars die zich hier manifesteren,
- in de nieuwe imam-opleidingen,
- in de samenwerking naar een islamitische begraafplaats,
- in de voorbereidingen van een islamitisch cultureel centrum,
- in de bouw van de Westermoskee,
- in de voorzichtige toenadering tussen verschillende geloofsgemeenschappen.

Dat zijn behoedzame processen die je als stad moet faciliteren, maar niet met teveel aplomb en opgestroopte mouwen moet benaderen.

Hiermee wil ik deze korte verkenning afsluiten.

Tact, aandacht en kennis van zaken moeten onze belangrijkste gereedschappen zijn. Want wijsheid en verlichting kun je niet afdwingen.

Dank u wel

¹ Titel van de openingsrede van Abraham Kuyper op 20 oktober 1880 in de Nieuwe Kerk te Amsterdam, bij het begin van de Vrije Universiteit.

² De overheid behoort slechts initiatieven te nemen waar individuen en private organisaties niet in staat blijken de problemen zelfstandig op te lossen. Leerstelling op basis van de sociale encycliek eudragesimo Anno van paus Pius XI (1931). In Nederland kort na de oorlog gehanteerd bij de introductie van product- en bedrijfsschappen. Het begrip keerde weer terug in relatie tot de taakverdeling van de Europese gemeenschap.